

AZ ANYA JELENTÉSRETEGEI A FÖLD ALATTI LILIAM CÍMŰ KÖTETBEN

JUHÁSZ ERZSÉBET

Az *Anyám* című Juhász Ferenc-kötetről írta Pomogáts Béla, hogy folytatás és befejezés, egy élménykör feltámasztása és végső megfogalmazása. Megemlíti azt is, hogy édesanyjáról már az *Apám* című kötetben is beszélt Juhász, a *Tíz év* című fejezetben idézve fel a gondok között élő törékeny asszonyalakot, megállapítva, hogy „a gyöttrő munka, a nyomorúság emlékképei ezek. Az új eposzban is visszatérnek, itt is átszövik a költemény anyagát. Csakhogy most a mítosz közegében helyezkednek el, egy mítoszban, amit Juhász saját édesanyjáról – és általánosságban az anyáról – alkotott.”¹ Méltán állapítja meg Pomogáts Béla azt is Juhász Ferenc költészetére vonatkozóan, hogy „újra meg újra mítoszokat teremt, mítoszokban rendezi el a világ jelenségeit, az emberi sors alakzatait”. Az *Anyám* című kötet vonatkozásában szögezi le, hogy a „dekonkretizáló és mitologizáló folyamatot teljesíti ki. Az eposzban megidézett és ábrázolt anyaalak – amellet, hogy lényében és lényegében azonos az *Apám* gondoktól gyötört, munkában meg kötelességteljesítésben tipródó asszony alakjával – az emberség nagyszabású szimbóluma. Azé az emberé, amely türelemmel, belátással és szótlán munkával veszi ki részét az emberi nem vállalkozásaiból. (. . .) Sőt talán ennél is tágasabb az anya jelkép érvényességi köre. Ha összehasonlítjuk azokat a mítoszokat, melyeket Juhász új költeménye rajzol az apa és az anya alakja köré, a létezés – az emberi létezés – két nagy lehetőségének ábrájára ismerünk. Az apa alakja a lázadást, a vállalkozást, az égi köröket is átütő cselekvést is jelképezi. Szembeszegül a pusztulással, fellázad a halál ellen, benővi, beszárgulja és magába olvasztja a mindenséget. (. . .) Az anya ezzel szemben szinte cselekvés nélküli, „statikus” alak: meditáló szemlélődéssel tekint a létezés és a pusztulás küzdelmeire, nem kíván „beavatkozni a kozmosz folyamataiba. Megmarad saját asszonyi körén belül, végzi dolgát és feladatait. De éppen így, éppen ezért válik a létezés letéteményesévé, az élet oltalmazójává és fenntartójává.”²

¹ Pomogáts Béla: Párhuzamos eposzok (Juhász Ferenc) In: *Sorsát kereső irodalom*. Budapest, 1979, 484. l.

² Uo. 486–487. l.

A *Föld alatti lilium* anyaalakja ezzel szemben nem lehet többé semmilyen e világi lét letéteményese, lévén, hogy a kötet egésze a halott anyáról szól. Maga a szerző írja e könyvvel kapcsolatban a következőket: „Ahogy *A tékozló ország* éposz-párja lett *A halottak királya*, úgy az 1969-ben írt éposz, az *Anyám* könyv-párja, mert leigázó záró-vallomása a *Föld alatti lilium*.” A kiinduló kérdés a *Föld alatti lilium* anyaképével kapcsolatban az, hogy megőrződhet-e itt továbbra is mitológiai jelentésköre, lévén, hogy a halál s a nyomában teremtődő veszteség mégsem tágítható egyetemes jelentésűvé. Mi lehet az anya haláláról szóló költeményekben egyetemes képzetekig ívelő élmény, s mi az, ami szükségyszerűen megmarad egyszeri s megoszthatatlan élménynek és tapasztalatnak?

Ugyancsak Pomogáts Béla állapítja meg az *Anyám* kötet vonatkozásában, hogy Juhász itt átveszi az anyaság hagyományos szimbólumának, Szűz Máriának az auráját és értelmezési körzetét, és saját édesanyjának alakja köré rajzolja. „Vagyis – »visszaveszi« a vallásos formában kifejezett emberi tartalmakat, világi érzéseket. De nemcsak egy emberi érzés visszavételére vállalkozott, hanem a Mária-fogalomban rejlő fenséget is édesanyja számára hódítja meg. Ezzel a »visszavétellel« és »hódítással« erősíti fel az anya alakjában kifejezett szimbólumot.”³ A *Föld alatti lilium* című kötetben viszont egyfelől tovább erősödik az anya és a kisedet összetartozásának képzetköre, az óhatatlanul vele járó vallási képzeteket (a költő: kisedet: Megváltó képzetstílust) is asszociálva, s ilyen értelemben nem „visszavétel”-ről van szó, hanem nyomatékosításról, a személyes emberi dimenziók megnövelésének effektusáról. Azzal a megszorítással, hogy itt az anya–kisedet szerep felcserélődik: a kisedet válik anyja szülőjévé és oltalmazójává; szülőjévé úgy is, ahogy a költő szüli (a teremtő kitalálás aktusaként) a verset:

*s létembe iszlak, mint só sebzett ujj vérét, kristályom vére vagy,
benövöd kristályom piros tenyészettel, lényeddel kitöltöd,
molekuláiban szétegyedve gyorsan, én azok tebenned,
te bennem a határfelületekig nősz, eggyé így lettünk mi,
aki tebelőled kicsúsztam fölsírva: most szívembe csúszol,
most vissza-születsz az elsőszülött szívbe: örökös magzatnak*
(Az alámerülés függőnye)

A kötet java részét képező Halál-dalok ötven verse a halott itthagott használati tárgyait járja körül, s megannyi gyermek- és felnőttkori emléket, melyek mind-mind az anyához fűződnek. Juhász itt sem válik hűtlenné önmagához: az anya halálát feldolgozó versek metaforaanyagának egy rétegét itt is a „látomásos-szürrealista biológia” (Pomogáts) eszköztára képezi, mely épp a feldolgozott élmény eredendő személyessége és bensőségessége folytán nem egyszer inkongruenciát eredményez. Mint a *Phororhacos* című vers alábbi részlete is jól példázza:

³ Uo. 491. l.

*a Phororhacos:
 az elefánt-nehéz,
 víziló-nehéz,
 az orrszarvú-nehéz
 óriás ősmadár,
 a Phororhacos:
 az emelet-madár,
 a madár-emelet,
 a Phororhacos,
 a valaha-élt legnagyobb madár,
 a Phororhacos,
 a repülni-nem-tudó,
 az úszni-nem-tudó,
 a Phororhacos:
 akinek futása gyorsabb volt mint a struccoké, a ménéké,
 akinek futása, mint a gyorsvonat robogása,
 nem Walt Whitman gőzmozdonyának rohanása,
 a pöfékelő, prűszkölő gyönyörű kis kávédarálónak rézből és vasból,
 de a légpárnás rakétavonatok eszméletgyors suhanása,
 a Phororhacos:
 a madárfejedelem-ős
 elefántziráf-madár,
 a Phororhacos
 is idefutott hozzád az Antarktisz temető-talajából
 negyvenmillió éven gázolva keresztül,
 negyvenmillió évet futva át vissza-előre a Földgolyóban*

E versek java része nemcsak a halott anyáról szól, hanem a halott anyához is. Néhány versleütés: „Tegnap újra megfürödtem benned.” Vagy: „Azelőtt ha levetkőztél / először a felső-ruhát húztad fejedem keresztül.” Vagy: „Holnap meglátogatlak. Holnap elmegyek hozzád.” Furcsamód azonban az odafordulás, a megszólítás bensőségessége önmagában nem képes megteremteni a vers bensőségességét. Az, hogy halott hiábavaló szölongatásáról van szó, azaz jóvátehetetlenül egypólusú együttlétről, kettősről, önmagában nem tud az olvasóból megrendültséget vagy emelkedettséget kiváltani, megosztható élményt is alig. A részletek és árnyalatok sokasága nem pótolhatja azt a minőségi többletet, amikor az anya nemléte fájó hiányéretté, a pótolhatatlan veszteség fájdalmává: valódi gyásszá mélyül.

Jól megfigyelhető a kötet egészen az a törekvés, hogy a költő egészen szerves formává ötvözze az anya-fiú összetartozását, olyan szimbiózisként feltételezve-szuggestálva kapcsolatukat, melyet a halál sem semmisíthet meg, mint-hogy egymásból táplálkoznak ők ketten a halálon innen és túlról is:

*Tegnap halálodban megfürödtem,
tegnap megfürödtem benned újra
s nem volt úr-tág közötted és köztem:
szád a szám volt, ujjam kezed uja.*

*Hajam hajad volt, csontod csontom volt,
pillád pillám, nyelvem nyelved holtan,
te néztél ki élő szemgolyómból
s én vakultam halott szemgolyódban.
(Fürdés a halálban)*

Vagy: *Sólyom-szemem sólyom pupillája te vagy:
neutroncsillag-kicsi, szupernóva-tárgulat nagy:
látásom fekete megszületés-sírja:
anya-pupilla.
Élet-pupilla a halál-szemgolyóban,
halál-pupilla az élet-szemgolyóban.
(A sólyom pupillája)*

Ez a körkörös egymásból következés, ez a halált is áthidaló szimbiózis azonban nem annyira az eleven, halált nem ismerő szeretetnek a következménye Juhásznál, mint feltételezni lehetne, hanem inkább valamiféle ősvéteké.

*Bűnös vagyok, s te sem büntelenebb:
anya-fiú szerelme ősvétek!*

*Árny-óceán: táplál sok lény-sebed
anyját falja a fiú-természet.*

*Az anya a fiú-szívbe ömlik,
a fiú az árny-anyában tombol.*

*Vad szerelmük egymásba özönlik:
bűnből és megváltás-irgalomból.*

Olyan ősvétekről van szó, amely a halálban rejlő jóvátehetetlenség elfedését szolgálja. Ha ugyanis az anya–fiú szimbiózis valamely ősvétek folytán folyamatosan újratermelődik, akkor – kissé leegyszerűsítve a végkövetkeztetést –: halál valójában nem is létezik. Legalábbis jóval kisebb megszenvedettségének a súlya, hiszen csak a mindenség körforgása tükröződik benne.

Az anya legmesszebbre utaló jelentésrétegét a kötetnek azok a versei foglalják magukban, amelyek el tudnak rugaszkodni a konkretizált anyaképtől, anyaemlékektől éppúgy, mint a bizonytalan anyamítosztól, mely ez esetben nem tud meggyőző lenni sem úgy, mint az ősvétek megtestesítője, sem úgy mint az anya–kised párosnak a halál folytán bekövetkezett szerepcseréje. A kisednek vagy fiúnak anyaszülőként, anyaoltalmazóként nincs se önmagán túlmutató jelentése, sem pedig feladata és küldetése. Azokban a versekben fejez ki önmagán túlmuta-

tó jelentést e kötet anyaaalakja, ahol eltávolodik a személyes élményektől és emlékektől, s önnön veszendőségét példázva általában az ember veszendőségét fejezi ki. Azt, hogy vesztéseink a világmindenség monumentális, vak zajlása közepette is múlhatatlanok. Kiemelkedő ebből a szempontból a *Szétfűjt világegyetem* című költemény. A vers egészét egy kiszámoló játék motívuma szövi át. A gyermekláncfű pihelabdáját szokták a gyerekek számolni: hány ráfújás kell ahhoz, hogy megsemmisüljön. Juhász ezt a motívumot emeli az élet egészének metaforájává, de úgy, hogy konkrét és az önmagán túli jelentés körei lehetőleg természetességgel bomlanak ki egymásból. A kiszámolósi játék így teljesedik a versben egy teljes emberi létté, mely éppúgy elfogy lassacskán, mint a gyermekláncfű habgolyója. A gyermekláncfű metamorfózisait görgeti végig e vers, kezdve a néhai kislány kiszámolójátékának megidézésétől:

*Hány évig élek még? Hány sóhaj az élet?
S nézed: a küllős hab-golyó hogy törik szét,
tömbökben szakad ki a gömbtest-enyészet
s küllő-kúp kráterben fénykristály-rög részvét,
a pálmafás kő-sziget ami ottmaradt még
s gúlák rács-üresből, szakadék-úr ernyők
s főlsvízja a kék ég a gömb kéve-részét:
a függő mag-láncza pihecsillag-erdőt.*

A kiszámolósi játékból életévek számolódása-elpergése lesz. A pusztulás, a halál növekszik sorról sorra, versszakról versszakra, s eléri az anya alakját is:

*Hány évig élek még? kérdezted a gömbtől,
mint kristály-pókháló koponya robbant szét,
s egy-egy tű-lábszárú pihecsillag ködből
pilládon, feledve rácsa gömb-egészét.
S most már te sem vagy, csak a csillaghab úr itt,
mint pihégömb-óra gyermekláncfű-termés
éjszaka-kezemben ős-gömbje világít:
halálsúlya fényből, s könny, mint teremtés.*

Majd tovább tágítva e pihégömb jelentését: a kozmosz szabályai szerint megte-remtődő, majd szétbomló emberi élet egészét jelképezi: parányi világmindenséget, s ugyanakkor fénygömbnyi pontocskát a határtalan mindenség biztos foglatában:

*Téged halál fűjt szét. A kozmosz szabálya?
Állok éjszakámban. Ős-fénygömb kezemben.
Fénytést-rohanása mégis mintha állna.
Könnyű tömkelege fátylasan rámlebben.
Ó, szétfűjt világ-gömb, világegyetem: szállsz,
halál, s föltámadás, hajnal-kékkal virradsz:
s ujjaim közt kék ég, üres kék-kristály láz.
Az éj kékké olvadt. Te a földben rothadsz.*